

Luit van der Tuuk

DE FRANKEN IN BELGIË EN NEDERLAND

Heersers in de vroege middeleeuwen

Omniboek

(1)

INLEIDING

Vijf eeuwen lang bouwden Frankische heersers aan hun imperium. Vijf onbekende eeuwen die tussen het Romeinse verleden en de voor velen vertrouwde middeleeuwen liggen. Dan hebben we het over de latere middeleeuwen met het romantische beeld van nobele ridders die elkaar tijdens toernooien bevochten en minstrelen die hun hoofse liederen ten gehore brachten. Mensen in de vroege middeleeuwen leefden echter in een andere wereld, in een voor ons mysterieus verleden, waarin rusteloze krijgsheren een heroïsche strijd voerden en koningen in dynastieke twisten over elkaar heen buitelden.

Toch kunnen we de vroege middeleeuwen geen duistere tijd noemen, maar eerder een periode van grote verandering waarin zich een nieuw elan aftekende.

Het was een tijdperk van staatsvorming waarbij onze streken voor een belangrijk deel het toneel vormden. Want in de vroege middeleeuwen maakte het gebied van het huidige België en Nederland deel uit van het opkomende Frankische Rijk. Bij ons lag de kraamkamer van dit rijk dat uitgroeide tot de grootste soevereine entiteit in West-Europa sinds de Romeinen. Onze streken zouden steeds een belangrijke rol blijven spelen bij de ontwikkeling van de Frankische heerschappij, waarbij onbeduidende Germaanse stamleiders zich ontplooiden tot machtige christelijke koningen.

Wie waren deze heersers die van het midden van de vijfde tot ver in de tiende eeuw in aanzienlijke mate bepalend voor onze geschiedenis waren? En hoe hebben deze tot de verbeelding sprekende machthebbers een stempel op de Nederlanden gedrukt?

De meesten die in het middeleeuwse verleden van onze streken geïnteresseerd zijn, kennen nog wel Karel de Grote of hebben misschien van Pippijn van Herstal gehoord. Maar velen zullen niet altijd op de hoogte zijn van minder bekende heersers, zoals koning Theuderik of hofmeier Ebroin. En zo is er nog een hele serie Frankische vorsten die in de vroege middeleeuwen een dominante rol in onze eigen geschiedenis hebben gespeeld.

De belangrijkste van hen worden in een reeks van zestien historische schetsen geportretteerd, voornamelijk gezien vanuit het perspectief van de Lage Landen. We volgen hun lotgevallen en brengen zo de sociaal-politieke geschiedenis van hun tijdperk in kaart. Ieder van hen wordt voor het voetlicht gebracht in een eigen afzonderlijk hoofdstuk dat als een kleine, min of meer opzichzelfstaande biografie gelezen kan worden. Tegelijk vormen de hoofdstukken samen een doorlopende geschiedenis van de Franken en hun optreden in onze streken.

Een kleurrijke stoet van Frankische heersers trekt aan ons voorbij in een parade van opmerkelijke mannen die onophoudelijk bezig zijn met het vergaren en vervolgens handhaven van macht. Alles draaide stevast om die macht, macht die zij in veel gevallen toch weer uit handen moesten geven. We volgen het

Verguld zilveren vogelfibula,
vroeg Merovingisch, gevonden
in Wijk bij Duurstede.

voortdurende conflict tussen koningen en edelen, het machtsspel van de sociale bovenlaag. Terwijl de straatarme bevolking wat voedsel van het land probeerde te schrapen en sterfte door ondervoeding aan de orde van de dag was, speelden schatrijke aristocraten hun machtsspel over de ruggen van diezelfde bevolking.

De Frankische maatschappij was een door mannen gedomineerde en in wezen vrouwonvriendelijke wereld. In vroegmiddeleeuwse bronnen lezen we maar zelden over vrouwen die een doorslaggevende rol speelden in het regeringsbeleid dat formeel door mannen gerealiseerd werd. Toch kun je tussen de regels door wel lezen dat vrouwen nogal eens invloed hadden op beslissingen die op het conto van mannen werden geschreven. Officieel hadden vrouwen het niet voor het zeggen, maar telkens blijkt dat zij achter de schermen wel degelijk grote invloed op de politiek van hun tijd hadden. Daarom kijken we ook, als het even kan, naar de vrouwen die heel wat meer dan een bijrol speelden aan de zijde van hun echtgenoot of slechts aan de juiste partij werden uitgehuwelijkt om een aristocratisch netwerk in stand te houden.

Tegen het einde van de Romeinse overheersing maakten Frankische krijgsheren zich meester van het zuidelijke deel van het huidige België. De eerste drie eeuwen zwaaiden koningen van het Merovingische huis de scepter. Geleidelijk breidden zij hun invloed uit over een aanzienlijk gedeelte van de Nederlanden. In de achttiende eeuw werd hun macht overgenomen door koningen van de Karolingische dynastie. Die lijfden wat er nog over was van onze streken in bij het machtige Frankische imperium dat langzamerhand het grootste deel van West-Europa omvatte.

Het lot van de bevolking in onze contreien werd vooral bepaald door het handelen van deze Frankische heersers. Daarom gaan we naar hen op zoek. Door hen te beschouwen, hun persoonlijke drijfveren en hun karakter te doorgronden, kortom, te observeren wat voor soort mensen zij waren, krijgen we een beter inzicht in het verleden van onze eigen streken dat met hen verweven is. Hun lotgevallen vormen dan ook het uitgangspunt voor onze eigen geschiedenis.

Dit boek beschrijft voornamelijk het optreden van de Frankische heersers in de Nederlanden en biedt daardoor niet zozeer een geschiedenis van onze streken in de Frankische periode. Het verschil zit hem in het gekozen perspectief. We bezien de verrichtingen van deze machthebbers en volgen vooral hun relatie met de Lage Landen. Door deze invalshoek kijken we voornamelijk naar de staatkundig-politieke ontwikkelingen in een groter verband en in onze streken in het bijzonder.

Van veel Frankische vorsten beschikken we slechts over summiere informatie. Soms weten we van hen niet veel meer dan hun roemruchte wapenfeiten. Een kijkje in hun persoonlijke leven krijgen we maar zelden, laat staan dat we over een genuanceerde karakterschets beschikken die hun diepte en kleur verschaft. Door die kant op te zoeken, proberen we als een soort hofverslaggever persoonlijke, soms ook banale aspecten bloot te leggen. Daarbij zal menigeen niet ontkomen aan een zekere afkeer voor agressieve despoten als Chlodovech of Karel de Grote en respect krijgen voor een underdog als de aan epilepsie lijdende Karel de Dikke of de lange tijd ondergewaardeerde Karel de Eenvoudige die zijn laatste jaren eenzaam in gevangenschap moest slijten. Zelfs de machtige Frankische heersers waren in hoge mate speelbal van hun vaak grillige omgeving.

Om de verschillende vorsten uit elkaar te houden, bedienen we ons van hun bijnamen. Die werden een enkele keer al door tijdgenoten gebruikt, maar meestal kregen ze die pas na hun dood. Historici maken bovendien regelmatig gebruik van prozaïsche volgnummers om de talrijke Karels, Pippijnen en Lodewijken uit elkaar te houden.

Frankische, Merovingische en Karolingische koningen, hoe zit dat nu precies?

Koningen als Childerik, Chlodovech, Dagobert en hun verwanten behoorden tot de dynastie van de Merovingische koningen die tot het midden van de achtste eeuw over het Frankische Rijk heersten. Het stokje werd overgenomen door leden van het Karolingische koningshuis, waartoe koningen als Karel de Grote en Lodewijk de Vrome gerekend kunnen worden. Al deze Merovingische en Karolingische vorsten heersten over het Frankische Rijk en waren dus Frankische koningen. De Merovingen en Karolingen – de germanismen Merovingers en Karolingers worden in dit boek vermeden – zijn overigens familienamen die door latere historici zijn bedacht.

We ondernemen een speurtocht naar oude geschriften in archieven en kloosterbibliotheken. We zoeken naar perkamenten oorkonden, handschriften van hoffunctionarissen en bisschoppelijke brieven die de tand des tijds hebben doorstaan. Van de vele beschreven transacties zijn er ons maar enkele overgeleverd. Slechts kerkelijke instanties hebben hun archieven vele eeuwen in betrekkelijke rust kunnen koesteren.

Als de geschiedenis van de Franken ons niet door geestelijke kroniekschrijvers maar door Germaanse verhalenvertellers was overgeleverd, hadden we veel meer een heroïsche wereld van strijdende koningen voorgespiegeld gekregen in plaats van een door God gerechtvaardigde strijd tegen het heidendom en het steeds tot zonden neigende volk. Toch schetsten ook de vrome vroegmiddeleeuwse kroniekschrijvers ons aan de lopende band een wereld van intrige en bedrog, vol moord en koningsdrama's. Dikwijls verschaffen ze ons daarbij niet veel meer dan een globaal overzicht van de gebeurtenissen, maar soms ook verhalen ze – bepaald niet afkerig van pikante details – over bloedstollende gebeurtenissen die de meest onwaarschijnlijke fictie overtreffen.

De schrijvende geestelijken verwonderden zich over het vreemde uiterlijk en de onverstaanbare keelklanken van de eerste Frankische koningen met hun lange, blonde haren en dunne knevels. Ook hun schaamteloze vreet- en zuippartijen, erotische escapades en andere barbaarse gewoonten bleven niet onvermeld. De Frankische vorsten lijken wel allemaal liefhebbers van vrouwen en jachtpartijen, maar boven alles waren zij gecharmeerd van het krijgsbedrijf. Soms krijgen we allerlei gruwelijke details onder ogen. Nuchter beschreven de kroniekschrijvers de wreedheden die de Frankische machthebbers aanrichtten, hoe ze eigenhandig hun familieleden overhoopstaken of hen de hersens insloegen. Hoe ze tegenstanders lieten wurgen, hun de ogen lieten uitsteken

Frankische grafsteen uit de zevende eeuw met een gewapende krijger, gevonden in Niederdollendorf bij Bonn.

of de tong lieten uitrukken. Hier en daar liggen de lijken letterlijk hoog opgestapeld.

Vorsten die op ossenkarren rondreisden of diep in gebed met hun voorhoofd de grond aanraakten, werkbesprekingen in bad hielden of 'door de duivel bezeten' stuiptrekkend ter aarde stortten. Al deze opwindende details worden ons niet onthouden. De geschiedenis van de vroege middeleeuwen blijkt allesbehalve een opsomming van gortdroge feiten. Deze tijd die nogal eens als duister wordt omschreven, was dan ook kleurrijker dan menigeen vermoedt.

Het beeld is wel door romantische vervormingen en fantasieën van geschiedschrijvers uit latere tijden vertroebeld. Onze inzichten worden dan ook sterk beïnvloed door het gezag van eeuwen geschiedschrijving. Juist de oorspronkelijke schriftelijke bronnen vergunnen ons een kijkje met een verrassende, niet zelden

anekdotische invalshoek die door moderne historici nog niet van zijn charmante patina ontdaan is. Daarom worden er in dit boek geregeld getuigenissen uit de tijd zelf ingelast, waarbij de oude kroniekschrijvers volop aan het woord komen, ook al gaat het nogal eens om *petit histoire*.

De bronnen zijn vooral in de vroegste periode van de Frankische heerschappij dermate schaars dat we genoodzaakt zijn de daarin genoemde gebeurtenissen in een ruimer verband te plaatsen, in de context van de ontwikkeling van het Frankische Rijk als geheel. Want lang lagen onze streken in het perifere gebied van dit imperium en daardoor ook aan de rand van het interessegebied van de Frankische geschiedschrijvers. Dat heeft zijn weerslag op wat zij over de Lage Landen optekenden. Aanvankelijk zijn er dan ook weinig concrete aanknopingspunten met onze streken. Pas vanaf het einde van de zesde eeuw staan ons wat dat betreft meer gegevens ter beschikking.

Door naar de 'grote politiek' en omstandigheden in andere delen van het rijk te kijken, kunnen wij de gebeurtenissen bij ons beter plaatsen. Sommige verschijnselen kunnen we alleen maar vanuit latere gegevens 'terugredeneren'.

Het beeld dat uit historische bronnen naar voren komt, kan soms door archeologisch, naamkundig of numismatisch (muntkundig) onderzoek aangevuld of bevestigd worden. Vooral voor de prilste episode van de Franken vormen archeologische aanwijzingen een belangrijke bron van informatie, omdat schriftelijke overleveringen uit deze periode maar mondjesmaat voorhanden zijn. Het valt echter niet mee de geschiedenis van de Franken te reconstrueren aan de hand van de materiële cultuur die archeologen hebben aangetroffen.